

Слађана Јаћимовић

ORCID 0000-0002-0005-8857

Учитељски факултет Универзитета у Београду

Валентина Хамовић

ORCID 0000-0002-6614-7553

Учитељски факултет Универзитета у Београду

Статус романа у програмима основних и средњих школа

Са изузетком прва два разреда основне школе, присуство романа као књижевног жанра константа је у наставним плановима и програмима српског језика и књижевности у Републици Србији. У складу са узрастом ученика којима су програми намењени, природно је да су се мењале понуђене врсте романа, њихове теме, наративни поступци, слојевитост значења. Али оно што је једнако функционално на сваком нивоу образовања јесте тумачење романа као књижевног текста који је парадигматичан за схватање статуса и значаја књижевне уметности, те извођење ширих импликација о свету и разним подручјима људског знања. Почетком 19. века, када жанр романа достиже свој пуни замах и потискује еп као дужу и конкуретну форму, Новалис изриче своју познату мисао: „Роман је људски живот у облику књиге“. У овој вероватно најсажетијој, али и тачној дефиницији, истакнут је разлог због чега је овај еластичан и многолик жанр једнако присутан и у нашем времену, и незаобилазан у васпитању и образовању младих генерација.

У току је још једна реформа наставних планова и програма за основне и средње школе, а пред стручним комисијама које их спроводе отварају се разнородне могућности, ограничења и дилеме. Чини нам се да се, не случајно, дилеме посебно намећу састављачима програма наставе књижевности, и недоумице су свакако веће од оних пред којима се налазе стручњаци задужени за предмете из области природних наука или вештина. Јер без обзира на књижевни канон утемељених традиционалних вредности, настава књижевности одувек је нешто као лакмус хартија која упија и одражава сва културноисторијска и друштвена померања, све идеолошке и културолошке ломове и мене. Тако су у складу са идеолошким и историјским променама, са несатајањем старих и стварањем нових друштвенopolитичких околности, неки писци изостајали из програма да би се у њих, озрачени новим перспективама у тумачењу и историјском вредновању, поново вратили, или су неки нови

стекли статус школских писаца, док су одређени писци чија су дела претходне генерације марљиво тумачиле, огољени од идеолошке употребљивости и сведени на праву меру другоразредне литературе, изостајали из читанки и лектире.

Додатно питање које се отвара пред стручним тимовима задуженим за програме наставе књижевности свакако је и питање узрасне примењивости, односно прилагођености одређених књижевних дела развојном ступњу ученика који им дозвољава или отежава разумевање одређеног књижевног текста. Овај критеријум несумњиво је незаобилазан у настави књижевности у основној школи, нарочито ако се имају на уму кључни исходи школских програма, а то су „емоционално и фантазијско уживљавање, живо памћење, истраживачко посматрање; подстицање имагинације и уметнички сензибилитет, естетско доживљавање и критичко мишљење, морално просуђивање и асоцијативно повезивање“¹. Читалачке компетенције ученика динамизоване су читавим низом психолошко-васпитно-образовних момената који би у наставном процесу требало да се обједињују и функционално допуњују, што је у контексту одрастања, обликовања и сазревања младе личности један од најзначајнијих циљева и домета наставе књижевности у овом школском стадијуму.

Управо из тих разлога, а нарочито и због тога што би унутар тога сложеног процеса, требало да се одвија и методичка конкретизација и имплементација књижевнонаучних сазнања, са јасном свешћу о особеностима реципијента којем се преноси, концепција увођења одређених типова романа у програме за више разреде основне школе требало би да буде јасно и прецизно дефинисана. За разлику од хронолошког принципа примењеног у програмима за средње школе, где се, уз све подразумевајуће педагошко-дидактичке и методичке циљеве, показује и генеза романа као врсте и прати његов развој у дијахронији, основношколски програм уводи роман као погодно естетско мерило за развој самих ученика (као део процеса „васпитавања укуса“). И уколико погледамо како данас изгледа статус романа у поменутиим програмима, суочићемо се са неколико могућих проблема.

Први апсект који би требало задовољити јесте поменута корелација између садржаја романа, његове структуре и значењских потенцијала, са узрасном доби ученика. Најпогоднији тип романа за основношколски узраст био би онај у коме је слика света обликована тако да омогућава идентификацију читалаца са јунацима, да у њему буду захваћени слични социјално/психолошки и иницијацијски моменти које преживљавају деца и у својим реалним животима. И чини се да је у том смислу оправдано присуство тзв. романа дечје дружине са наглашеним пустоловним елементима. У петом разреду основне школе то су Хајдуци Бранислава Нушића, Доживљаја Тома Сојера Марка Твена, у шестом разреду Орлови рано лете Бранка Ћопића, Дечази Павлове улице Ференца Молнара, Маслачково вино Реја Бредберија, у седмом разреду Хајдук у Београду Градимира Стојковића. Врло сличну функцију обављају и романи у којима су јунаци изразито осетљива и сензибилна бића, често усамљена

¹ “Службени гласник РС”, бр. 15/18.

у бездушном свету, попут јунака у романима Игора Кларова – Аги и Ема (пети разред) и Дванаесто море (шести разред) – Антоана де сент Егзиперија Мали принц (седми разред), Ричарда Баха Галеб Џонатан Ливингстон (осми разред). Дечју глад за пустоловинама задовољавају авантуристички романи Робинзон Крусо Вилијема Дефоа (пети разред), Кроз пустињу и прашуму Хенрика Сенкијевича (шести разред), Зов дивљине/Бели очњак Џека Лондона (шести разред). Занимљиво је да има врло мало романа који се могу уврстити у категорију породичног романа (врло значајног за развој младе личности) попут Мој дека је био трешња Анђеле Нанети (шести разред) или Лето када сам научила да летим Јасминке Петровић (седми разред), а посебно је драгоценост присуство романа о одрастању, сазревању и васпитању (тзв. билдунгс романа) какав је роман Покошено поље (заправо први део романа под насловом „Читава једна младост“) писца Бранимира Ћосића (осми разред). Осми разред је прелазно доба, доба иницијације и доба када се млади човек изразито бунтовно односи према свету те су у том смислу врло сврсисходни тзв. омладински романи – Ловац у ражи Џона Селинџера и Гласам за љубав Гроздане Олујић.

Но, колико год да су наведени романи добро изабрани и добро уклопљени у развојне потенцијале ученика од петог до осмог разреда, има и оних који су унети у програм на тај начин да се губе из вида узрасни критеријуми зарад књижевноуметничких/естетских. Али, свакако, није проблем у постављању књижевноуметничких, теоријских и естетских хоризоната књижевних дела у први план. Штавише, један од циљева у наставно-образовном процесу јесте и то да ученика треба увести у свет књижевности јер се управо на „овом степену школовања стичу основна и врло значајна знања, умења и навике од којих ће зависити ученичка књижевна култура, али и естетске компетенције“ те да у наставној интерпретацији књижевноуметничког дела, „обједињавајући и синтетички чиниоци могу бити: уметнички доживљаји, текстовне целине, битни структурни елементи (тема, мотиви, песничке слике, фабула, односно сиже, књижевни ликови, смисао и значење текста, мотивациони поступци, композиција), форме приповедања (облици излагања), језичко-стилски поступци и литерарни (књижевноуметнички) проблеми“².

Чини се да проблем настаје онда када ученици постепено (од петог до осмог разреда) усвајају одређене књижевнотеоријске појмове, граде базичну слику основних елемената структуре књижевног текста (у овом случају романа), а онда у осмог разреду бивају суочени са књижевним делима чија се естетика и поетика гради на дезинтеграцији традиционалних сижеа, на декомпоновању уобичајене романескне структуре, а такво суочавање са оваквом поетиком подразумева много шири контекст за њихово размивање. Реч је, примера ради, о романима Сеобе и Роман о Лондону Милоша Црњанског и Хазарски речник Милорада Павића. Већ самим тим што су романи дати у одломцима подразумева се да њихова локализација мора бити вишеслојна. Не само да се ученицима мора приближити садржај ових романа (основна фабуларна нит, јунаци), него се, ради разумевања ових одломака, мора

² Ibid., с. 274.

посветити пажња расветљавању основних поетичко-стилских особености Милоша Црњанског и Милорада Павића, укључујући и књижевноисторијске процесе који су се пресликали на стваралаштво ових писаца.

Тако, примера ради, ученику није тешко да уочи да је основно стилско средство у прози Милоша Црњанског инверзија, као што и није тешко учити да се писац служи архаизмима и историзмима. Оно пред чим је ученик осмог разреда збуњен јесте који је смисао изломљене реченице са мноштвом запета и необичних језичких спрегова, и како се таква врста реченице уклапа у један породично-историјски роман (брачни и љубавни троугао у коме су се нашли јунаци романа Сеобе, опет, подразумевају сензибилитет који надраста узрасни ниво петнаестогодишњака), или у једну озбиљну, личну, егзистенцијалну драму Николаја Рјепнина, јунака-усамљеника Романа о Лондону, чији се живот завршава трагично. Такође, након вишегодишњег школског усвајања одређених теоријских појмова међу које, свакако, спадају и питања књижевних родова и врста, тј. књижевних жанрова, треба довести ученика до спознања какво се жанровско поигравање крије у наслову дела Милорада Павића, које је роман, али се чита као речник, као и у каквом односу стоје структурни елементи романа (фабула, ликови, мотивација) са структурним елементима речника (одреднице, дијагонално читање, читање спреда, читање од позади итд.). Ови узгред поменути поетички аспекти (а има их много више) код поменутих дела, морају се посматрати у контексту целовитости једне поетике да би се ваљано разумели и потребно је много више од једног школског часа колико предвиђа школски програм за њихову обраду. Сматрамо, стога, да су одломци ових романа у осмом разреду непотребни, да премашују ниво стечених знања ученика виших разреда основне школе, а поготову су непотребни јер програм првог разреда средње школе стартује са традиционалном, старом књижевношћу, а са модерним писцима, Црњанским и Павићем, ученици се упознају у трећем и четвртном разреду гимназије.

Такође, у несврсисходне поступке састављача програма можемо да убројимо тенденцију да се одређени писци готово континуирано, из разреда у разред, сврставају у наставу чиме се донекле обесмишљава она вертикално/хоризонтална раван ученичког спознавања књижевне уметности. Притом, не мислимо на канонизоване писце наше националне културе какав је Свети Сава, Иво Андрић, Јован Јовановић Змај, Јован Дучић итд. Имамо на уму, на пример, случај Корнелије Функе која је присутна у петом разреду одломком из романа Господар лопова, а у седмом разреду романом Срце од мастила. Такође, ту је Игор Коларов са поменута два романа, затим Милорад Павић у седмом и у осмом разреду (занимљиво је да је списатељица Владислава Војновић предложена за допунску лектуру и у петом и у шестом разреду са истом збирком прича – Приче из главе, штавише, та иста збирка прича се вештачки дели на оне које су примерене ђацима у петом и оне које се могу обрађивати у шестом разреду) итд. Овакви поступци приређивача програма занемарују критеријум разноврсности лектуре. Када ученици савладају стил, језик и поетику једног писца, онда би било логично да упознају нове и другачије садржаје и поступке

и тако проширују своје литерарно поље, а домаћа и светска књижевност, свакако, нуде бројне наслове који улазе у сферу ученичког интересовања.

Следећи аспект на који желимо да укажемо јесте начин на који се у школску наставу укључују домаћа и изборна, односно допунска изборна лектира. Осим текстова који представљају својеврсни канон српске и светске књижевности, наставни план и програм прати и актуелне књижевне токове (а актуелна продукција је најчешће садржана у допунском избору лектире), чиме се ученику нуди могућност самеравања традиционалних и модерних књижевних поступака као и укључивање књижевне уметности у савремени педагошко-психолошко-социјални контекст. Изборна лектира, уосталом, врло делотворно може учествовати у ревизији књижевног канона.

Но, већ самим тим што је лектира дефинисана као изборна, тј. допунска (а тај избор је и сам сужен на три од десетак понуђених дела), уз подразумевајући фактор избора који врши наставник, или нека друга инстанца (све чешће тај избор врши аутор уџбеника), отвара се нова перспектива у разумевању њене улоге у образовно/васпитном процесу. Критеријуми за организацију и реализацију овог допунског избора су, у пракси, често засновани на околностима који не узимају у пуној мери све књижевне, естетске и функционалне циљеве. Врло често су ту присутни и најбаналнији разлози – дужина текста, доступност књиге. Такође, тумачење лектире, и оне основне, и допунске, одвија се на основу одломака или скраћених верзија, наставници бирају према личним афинитетима занемарујући интересовања деце, њихов модерни сензибилитет, итд.

Још један проблем јесте функционализација појединих књижевних садржаја. Конкретно, у наставном програму за седми разред основне школе предвиђен је за обраду Мали принц А. де Сент-Егзиперија, а на њега се наслања кратки запис/прича Моме Капора под истоветним називом. Јасно је да је Капоров Мали принц својеврсна реплика на једно од најпознатијих дела светске књижевности, и да је интенција састављача програма била да се у том књижевном дијалогу осветле неке његове важне поетичке, па у неку руку и књижевноисторијске вредности. Али, у допунском избору, понуђена је још једна књига која има додирне тачке са Егзиперијевим Малим принцом. Реч је о кратком прозном делу Душана Поп Ђурђева Лет лионског Икара. Ђурђевлева књига је настала поводом 110. годишњице рођења А. д. С. Егзиперија, у којој је, до извесне мере, подражавао стилске особине Малог принца, и у којој је маркирао све његове важније реплике, мотиве и слике. У замишљеном дијалогу који воде златокоси дечак (Мали принц) и пилот (Егзипери), налазећи се у неком потоњем над-времену и космичком над-простору, наново се ресемантизују поједини језгровити искази, штавише, они се и додатно, курзивом означавају, алудирајући свесно на контекст из кога су потекли („Човек познаје само оне ствари које припитоми“, „звезде су осветљене зато да би једног дана свако могао наћи своју“, „оно што је важно не види се очима, него срцем...“ итд.). На последњим странама ове фикције, налази се документарни део сачињен од новинарских и званичних истраживања везаних за нестанак Егзиперијевог авиона током 1944. године, који је и сам чудесан и, у тој својој чудесности,

уклопљен у поетику Малог принца. Три сродне, и уско повезане, тематске целине у оквиру једног образовног циклуса могу сачињавати добру основу да се дође до извесних циљева и исхода у настави књижевности у основној школи (видимо то случају лика Светог Саве, на пример, у народној и средњовековној књижевности, савременој поезији). У овом случају, међутим, сматрамо да текст Душана Поп Ђурђева не обавља ону функцију која би требало да буде примарна, а то је да открива све важне појединости његове сопствене поетике, већ је у функцији додатног осветљења Егзиперијевог дела.

Но, као што смо поменули, допунска лектира представља могућност за нова читања, могућност за сусрет са модерним тенденцијама и то нарочито у сфери књижевности за младе. Веома популарни жанр романа међу младима јесте тзв. епска фантастика и у школском програму се оставља могућност за обраду таквих дела – у петом разреду је предложен роман Хобит Џона Р. Р. Толкина, у осмом разреду се кроз есеј Нила Гејмена „Зашто наша будућност зависи од библиотека, читања и маштарења“ ученицима предочава снага епске фантастике, али и читање као немерљива делатност у процесу формирања младих људи, читавих генерација па и друштва у целини. Уосталом, концепт допунске изборне лектуре отворио је могућност да наставник у договору са ученицима, уважавајући постојеће предлоге и литерарни квалитет одабраних дела, прошири устаљени и генерацијски утврђени канон књижевних дела оним остварењима из књижевне класике или савремене продукције који би савременим читаоцима био ближи, приступачнији, допадљивији. Поједина методичка истраживања показују изузетну функционалност и делотворност обраде оваквих дела на часовима књижевности – независно од програма, у једном петом разреду обрађен је роман Авен и јазопас у Земљи Ваука Уроша Петровића где се показало да ово „интермедијално штиво, засновано на популарном жанру епске фантастике, намеће динамичан, енциклопедијско-картографски начин читања, што отвара корелације ка настави биологије и географије, али и могућност да се наставна област Вештина читања и разумевања текста (спој књижевног и научног дискурса, линеарног и нелинеарног текста) на време усвоји и увежба на, ученицима, занимљив и забаван начин. Читање и наставна обрада овог романа погодни су за ванпредметну и унутарпредметну корелацијско-интеграцијску наставу, за активирање чулног опажања и смисла за очигледност код ученика³“. Уколико то заиста јесте тако, а претходно поменуто истраживања показују да јесте, онда је то одлична припрема за нова читања, за читања са којима ће се ђаци тек сусретати у старијем узрасном добу (уосталом, овај роман показује да је одличан увод у доцније разумевање поменутог Хазарског речника Милорада Павића). Отуда се потенцијал такозване изборне лектуре у вишим разредима основне школе никако не сме занемарити.

³ Н. Кљајић, „Авен и јазопас у Земљи Ваука“ Уроша Петровића у корпусу изборне лектуре – пут ка канонизацији, „Детињство“ 2015, XLI, бр. 2, с. 119.

Усаглашавање са свим овим образовним аспектима наставе додатно је усложњено конституисањем наставних планова књижевности за гимназије и средње школе, заснованом на, пре свега хронолошком, књижевноисторијском принципу, праћењу историјских и поетичких смена књижевних епоха и праваца – од настанка уметности речи до савременог доба. Канон националне али и светске књижевности, односно есенција књижевне традиције налази се у темељу средњошколских програма. Може се рећи да дела која су предвиђена за обраду представљају својеврсну ризницу ремек дела или бар незаобилазних књижевних остварења без којих се не би могао разумети развојни лук опште и српске књижевности. Јасно је да многа незаобилазна дела, сходно ограничењу у броју предвиђених часова и пројектованим наставним циљевима, нису могла да уђу у овај, назовимо га школски пантеон књижевне литературе. Исто тако је јасно да нису сва дела једнако блиска сензибилитету ученика без обзира на то да ли су ученици склони да их доживе као архаична и недовољно занимљива (што рецимо може бити случај са делима античке или средњовековне књижевности) или да им услед сложености значења измиче њихово дубље разумевање (као што је случај код обраде неких дела модерне књижевности). Али то су проблеми који превазилазе оквире ових разматрања и отварају простор за додатна размишљања и преиспитивања.

Оно што је извесно јесте чињеница да је новом реформом програма задржан принцип поштовања развојних етапа опште и националне књижевности, те је стога јасно да дубља померања у начину конституисања градива из ове области нису извршена, што не значи да је досадашњи приступ требало да буде подвргнут радикалним изменама.

Pitanje nastave književnosti doživljavalo je i doživljava i danas vrlo raznolika a često i protivurječna rješenja. Uzrok je tome činjenica da proučavanje književnosti obuhvata vrlo prostrano područje, od proučavanja i prikazivanja pojedinog književnog djela u njegovoj umjetničkoj autonomiji sve do svrstavanja tih djela u povjesni slijed koji nosi ime povijest književnosti, a konstitutivni je sastavni dio historijskoga procesa čovječanstva [...] Ako pod terminom nastava u prvom redu razumijevamo predavanje i saopćavanje određenih činjenica u svrhu obrazovanja objekta nastave, učenika, studenata, čitalaca, slušalaca, onda u takvoj nastavi, bilo institucionaliziranoj u srednjim školama i na fakultetima, bilo općeobrazovnoj u časopisima, novinama, javnim predavanjima, na tečajevima, na radiju i televiziji, za široke slojeve publike, onda povijest književnosti zauzima najvažnije mjesto⁴.

И ми смо склони уверењу да овакво хронолошко устројство главног дела градива прихватимо као најсврсисходније јер се ученицима једино на тај начин пружа систематичан и колико-толико свеобухватан увид у књижевну еволуцију и њена најрепрезентативнија дела. Када се сагледају нови наставни планови и програми везани пре свега за наставу књижевности да се закључити да су измене ишле у смеру поштовања већ присутних канонских дела чија се вредност и значај не могу доводити у питање, да је мањи број дела,

⁴ З. Шкроб, Питање наставе књижевности, [у:] Како предавати књижевност, прир. А. Јовановић, Београд 1984, с. 20.

то јест писаца изостављен (пошто су се изостављања ове врсте већ спровела у реформама које су уследила након распада некадашње југословенске државне заједнице), а да су неки нови писци и дела по први пут добили место у школским програмима. Оно чему су комисије посебно тежиле, у оба случаја, јесте проширивање изборних садржаја којим се наставницима омогућава да, сходно свом афинитету и сензибилитету ученика, одаберу за обраду дела која су у ближој вези са обавезним књижевним текстовима, а која пружају додатан увид у сложеност одређеног књижевног периода или исти временски одсечак или исту тематску јединицу обрађују из савремене перспективе другачијим литерарним средствима и поступцима. Тако је извршена својеврсна вертикална повезаност различитих друштвенокултурних и књижевних периода.

Роман задобија посебно место у настави књижевности у средњој школи. Није лако ученицима представити ризницу класика романескног жанра, а да то не изазове одређена нужна а неправична изостављања. Број часова за обраду наставних садржаја је ограничен, а роман због обимности и комплексности своје жанровске структуре захтева да му се посвети већи број наставних часова.

Присутност романа, логично, најмања је у садржајима програма за први разред средњих школа, јер се у овој етапи образовања представља књижевност од њених почетака (сумерско-вавилонска књижевност дата кроз Еп о Гилгамешу и античка књижевност), преко народне и средњовековне књижевности, па до епохе хуманизма и ренесансе. Отуда је у програму дат Сервантесов Дон Кихот као ремек-дело светске литературе и први модеран роман који своју пародијску намеру подупире реализацијом једне од основних књижевних тема – сукоба идеала и стварности. Изборни садржаји књижевности ренесансе обogaћени су чувеним романом Гаргантуа и Пантагруел, али је он, на жалост, ученицима предочен једино у одабраним одломцима.

У реформисаном програму најизразитија новина коју похваљујемо јесте увођење романа Доротеј Добрила Ненадића у обавезну лектуру. У овом савременом роману (роман је објављен 1977. године) на модеран и аутентичан начин литераризује се доба средњовековне Србије за владавине краља Милутина, те се на тај начин ученицима предочава другачија перспектива сагледавања једног историјског периода и уобличава се један фини фон који може да сенчи и усложњава доживљај и разумевање и дела старе српске књижевности. Нови реформисани програми од првог до завршног разреда спроводе концепцију вертикалног повезивања градива, односно успостављање књижевноисторијске вертикале којима се дела из старијих епоха доводе у везу са новијим књижевним остварњењима, те се на тај начин спроводи врло функционална и слојевита контекстуализација градива кроз успостављање дијалога између различитих књижевних формација.

Аспект својеврсног актуелизовања школске лектуре, то јест њено осавремењавање увођењем деци ближих и популарнијих књижевних садржаја, у почетном разреду средње школе спроведено је увођењем првог дела Толкинове трилогије Господар прстенова и романа Лајање на звезде Милована Витезовића. Оба романа, у светској и српској култури, своју

популарнију/масовнију промоцију доживела су преношењем у форму филмске уметности. Наравно, Толкинов роман не може се по значењу и уметничком домету поредити са знатно слабијим Витезовићевим романом, а исти случај је и са поредбеним односом њихових филмских адаптација (Филм Лајање на звезде у овом контексту може се оправдати једино тематиком одрастања и сродним узрасним добом између протагониста филма и ученичке популације, али је слика света у њему, као и хумор као главно средство њеног обликовања, крајње наивна и поједностављена, те је и поменути филм далеко испод врхунских домета српске кинематографије).

Сличан и оправдан поступак прожимања различитих епоха, односно увођење дела којима се актуализују теме, мотиви, писци из минулих векова у делима савремене књижевности спроведен је и у реформи програма за други разред, посебно када је у питању ученицима не баш толико блиска епоха барока. Тако су се, додуше поново у изборним садржајима, нашла дела савремених писаца која на различите начине оживљавају барокни дух времена и поглед на свет: роман Судбина и коментари Радослава Петковића, приповетке „Силазак у лимб“ и „Извртута рукавица“ Милорада Павића, као и песме Милосава Тешића из збирке Прелест севера – Круг рачански. Дунавом. Треба узгред похвалити да су у садржаје програма за други разред по први пут ушле антологијске приповетке Едгара Алана Поа „Пад куће Ашерових“ и „Маска црвене смрти“, а тематика оностраног и демонског вампиризма усложњена је увођењем и романа Франкештајн Мери Шели, али и песме „Спомен на Руварца“ Лазе Костића (која се, иако припада романтичарском концепту, може читати и као прва модерна песма српске лирике).

Пошто су садржајима другог разреда средњих школа обухваћене обраде епоха романтизма и реализма, овакав поетички распон отежавао је избор дела без којих се не би могли замислити репрезентативни програмски садржаји којима би се представљали ови књижевноисторијски периоди. Отуда реформатори програма када је роман у питању нису чинили битније измене. Епоху романтизма у програмима, логично и очекивано, представља Пушкинов роман у стиховима Евгеније Оњегин. Експанзија коју роман доживљава у 19. веку свакако је отежала селекцију стожерних романа из светске и српске литературе. Као представници романа реализма, ученицима су за тумачење понуђени романи Балзака (Чича Горио) и Толстоја (Ана Карењина). Уз ова ремек-дела светског реализма, свакако је неизоставно и дело Фјодора Достојевског, али је његово тумачење, због сложености значења, остало умерено за четврти, завршни разред средње школе, и то кроз представљање романа Злочин и казна или Браћа Карамазови (наставнику је остављено да изабере који ће од ова два романа обрађивати у раду са ученицима). Овакво измештање садржаја у завршни разред, а изван контекста епохе у којој је дело објављено, аргументовано је сложеношћу структуре и значења, и својеврсно је правило када је обрада одређених дела у питању. Поменимо отуда да су и Гетеов Фауст, као и Шекспиров Хамлет остављени за четврти разред, мада смо склони мишљењу да је ученицима, рецимо Фауст требало да буде понуђен управо у другом разреду, а Хамлет у првом, ако се већ поштује концепција хронолошке

условљености школске лектире, али су разлози сложености дела те њихове узрастне прихватљивости превагнули у гласовима комисије. Ако смо доследни у поштовању оваквог критеријума, онда би нека дела из школског програма (као што је рецимо Кафкин Процес, Булгаковљев роман Мајстор и Маргарита или неке од песама савремених песника) требало тумачити/обрађивати барем неколико година након завршене средње школе.

Средњошколским програмом утврђује се канон националне књижевности, а такво настојање потврђује се и избором романескног жанра као школске лектире. Роман српског реализма представљен је Вечитим младожењом Јакова Игњатовића као првим друштвеним романом у којем се литераризује вечито актуелна тема живота српског становиштва ван матичне државе, односно, када је Игњатовић у питању, изумирање српских породица у непријатељским просторима бивше аустроугарске монархије. На жалост, из програма је након реформе избачен роман Стевана Сремца Зона Замфирова, што је аргументовано његовом филмском адаптацијом која је постала толико популарна (и небројено пута репризирана у телевизијским програмима) да је сам роман потиснула у други план. Такође, из програма је изостао и роман Бакоња фра-Брне Симе Матавуља као штиво које је савременој деци недовољно занимљиво и неподстицајно (иако на духовит и луцидан начин критикује црквено устројство и манастирски живот у далматинском залеђу са средине 19. века).

Какве ће промене бити уведене у наставне програме књижевности за трећи и четврти разред остаје да се још мало сачека, али се може рећи да ће се оне кретати у оваквом смеру блажег осавремењивања постојећег (програми за трећи и четврти разред још увек нису обелодањени, али пошто смо били у тиму за његову реформу имамо увид у донете измене), мада се чини да ће бити простора, посебно када су у питању међуратна и савремена књижевност, и за одређена дубља померања.

Када је програм за трећи разред у питању указаћемо само на одређене измене које ће свакако наћи места у новим наставним програмима. Оно што је учесницима у реформи програма представљало посебну тешкоћу јесте дилема како ускладити обиље садржаја у књижевности бурног двадесетог века са ограниченим бројем часова српског језика и књижевности који се при коначном решењу морао поштовати. Списак дела из епохе симболизма/модерне, уз мања померања, није претрпео битније измене. Тако је роман симболизма представљен Нечистом крви (1910) Борисава Станковића који има статус првог модерног романа српске књижевности. Посебно видне промене унете су у лектиру којом је представљена међуратна књижевност. У обавезним садржајима, Милош Црњански представљен је, по први пут, уз песничку збирку Лирика Итаке, и романом Дневник о Чарнојевићу, уз већ и пре у програмима присутне Сеобе. Ова два лирска романа су незаобилазна дела српске авангарде, а она се свакако не би могла сагледати и без дела Људи говоре Растка Петровића које је жанровски тешко одредиве структуре (у њему се укрштају елементи романа са елементима путописа, дневника, есеја). Један од највећих српских писца, и једини нобеловац, Иво Андрић представљен је својим приповеткама

још у програмима основне школе, као и у прве три године средњег образовања. Његов Нобеловом наградом награђен роман На Дрини ћуприја ученици тумаче у трећем разреду, док се Проклета авлија обрађује на завршној години средњошколског образовања.

Када је роман у питању, битније измене наћи ће се и на плану садржаја из страних књижевности. Као врхунски домети европске литературе с почетка прошлога века, али и као дела која су привлачна по разнородним аспектима њихове стилске и садржајне слојевитости, у програмима ће бити места и за дела која се сматрају маркерима модерне психолошке прозе – уз незаобилазан Кафкин Процес, у изборној лектури ученицима су први пут понуђени романи Џемса Џојса (Портрет уметника у младости) и Вирџиније Вулф (Госпођа Доловеј), али и савремени роман нобеловца Орхана Памука Зовем се Црвено.

Реформа програма за четврти разред средњих школа нуди посебне изазове и недоумице. Чини се да је основно питање у томе да ли ће се померити граница при одабиру дела предвиђених за тумачење, а у завршном разреду то су преваходно писци савремене књижевности. У претходним програмима одабрана књижевна дела била су објављивана у временском распону од педесетих а завршавала се осамдесетим годинама прошлог века. Тако су многи значајни писци који су се са својим најбољим књигама јавили у последње четири деценије изостали из школских програма. Романи који су назначили битна померања у послератној српској прози педесетих и шездесетих година прошлога века остаће по свему судећи и у новом реформисаном програму (мада ће неки од њих бити померени у изборне садржаје): Корени Добрице Ћосића, Лелејска гора Михаила Лалића, Пролећа Ивана Галеба Владана Деснице и Дервиш и смрт Меше Селимовића. Савремену романескнуну прозу уз прослављен Хазарски речник Милорада Павића, представљаће и постмодерни романи Горана Петровића с краја деведесетих година 20. века – Опсада сркве Светог Спаса или Ситничарница код Срећне руке, по избору наставника.

У изборне садржаје биће уврстени и романи који тематизују Други светски рат и поратно социјалистичко доба. Отклон од афирмативног приказивања Другог светског рата, односно критика непотребног страдања и виђење рата као злоупотребе човека видљиво је у роману Употреба човека Александра Тишме, а рехабилитације грађанске класе и предратног друштва читају се најпре у роману Очеви и оци Слободана Селенића, а потом и у Лагуму Светлане Велмар Јанковић. Посебно место у српској послератној прози заузима и дело помало скрајнутог Бранимира Шћепановића, а пре свега његов роман Уста пуна земље, где је дубоким понирањем у сопствену унутрашњост тематизована тема смрти и самоубиства.

Када је страна литература у питању, савремени роман у програмима представљен је Странцем Албера Камија у коме филозофија егзистенцијализма подупире тему о кризи модерне индивидуе у савременом добу. Елементи филозофије апсурда могу се пронаћи и у роману Мајстор и Маргарита Михаила Булгакова, али с тим што је апсурд у служби изражавања критике тоталитаризма, а читањем овог романа ученици треба да разумеју везу између јудеохришћанских митова и стварања идеологија и њихових злоупотреба. У изборне

садржаје ушао је антиутопијски роман Животињска фарма Џорџа Орвела, правећи својеврсну интертекстуалну везу са Булгаковљевим Мајстором и Маргаритом, а са настојањем да се читањем оваквих романа развије ученички сензибилитет за наративне новине модерне прозе и утиче на развијање критичке свести. Оваквој образовној функцији доприноси и тумачење романа Име руже Умберта Ека, који по први пут улази у (изборне) садржаје наставе књижевности.

Поставља се питање, има ли простора да се школски програм са постојећим фондом часова додатно оптерети неким новијим романима? Томе, наравно, треба додати и дела савремене поезије и прозе који припадају корпусу светске књижевности, а са којима ученици средњих школа такође нису упознати кроз текуће програме. Уколико се избегне оваква модернизација програма, да ли се програм средњих школа може схватити са одређеном дозом анахроности или, ипак, треба још мало сачекати суд времена који би додатно утврдио значај савременијих књижевних остварења на лествици уметничких вредности? Томе треба додати и питање, односно проблем заинтересованости данашње деце за садржаје књижевне уметности. Да ли програме треба више прилагодити афинитетима савременог детета и шта би се у том случају добило а шта изгубило? Недоумице су свакако бројне а чини се да коначно и свеобухватно решење не постоји. Оно што мора да постоји јесте истрајност државних и образовних институција у спровођењу континуираних реформи и верност највишим уметничким квалитетима одабраних књижевних остварења.

Литература

Кљајић Н., „Авен и јазопас у Земљи Ваука“ Уроша Петровића у корпусу изборне лектуре – пут ка канонизацији, „Детињство“ 2015, ХЛI, бр. 2.

Програм наставе и учења за пети разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, бр. 15/18.

Програм наставе и учења за шести разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, бр. 15/18.

Програм наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, бр. 15/18.

Програм наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, бр. 15/18.

Шкреб З., Питање наставе књижевности, [у:] Како предавати књижевност, прир. Александар Јовановић, Београд 1984.

<https://zuov.gov.rs> > nastavni-planovi-i-programi

Статус романа у програмима основних и средњих школа

Апстракт

У раду указујемо на статус романа у наставним плановима и програмима српског језика и књижевности у основном и средњошколском образовању у Републици Србији. У њему се разматрају неколики аспекти у погледу избора лектуре за основну школу и указује на евентуалне мањкавости и пропусте наставног плана и програма.

Анализирају се и измене имплементиране у наставним програмима овог наставног предмета као и отворене могућности у текућој реформи, али и извесна ограничења која се намећу пред тимовима стручњака задуженим за њено спровођење.

Кључне речи: *наставни програм*, књижевни канон, лектира, допунска лектира, реформа, основна школа, средња школа

Standing of Novel in Elementary School Curriculum

Abstract

The aim of this paper is to point to the possibility of reforming the curricula for primary and secondary schools. It seems, not by chance, that writers of syllabuses, and the writers of literature in particular, are faced with certain dilemmas and uncertainties, as teaching literature has proved to be a litmus paper that absorbs and reflects all cultural, historical and social shifts, all ideological and cultural breakdowns and phases. Thus, in line with ideological and historical changes, with the disappearance of the old and emergence of new sociopolitical circumstances, some writers were dropped out of syllabuses in order to be reintroduced, enlightened with new perspectives on interpretation and historical evaluation; some new ones acquired the status of school writers, while others, whose works were painstakingly interpreted by former generations, being stripped of their ideological usability and reduced to mere second-rate literature, were left out of school readers and reading lists.

Another question that imposes itself on teams of professionals in charge of literature syllabuses is certainly the question of age appropriateness, that is, the adaptedness of of certain literary works to the developmental level of students, which makes it feasible or difficult for them to understand a particular literary text. This criterion is undoubtedly an indispensable element in the teaching of literature in primary schools, especially bearing in mind the main outcomes defined in the school curricula. Students' reading competences are dynamised by a whole range of psychological and educational moments which should be integrated and functionally complemented in the teaching process. In the context of a young person's growing up, shaping and maturing, this is one of the major goals and the widest reach of literature teaching at school age.

For these reasons, we address the role and importance of novel in the process of education in higher primary school grades with particular reference to several aspects – the question of age appropriateness, purposefulness of and justification for introducing certain types of novels into the curriculum, the presence and functionalisation of domestic and elective (supplementary) readers, the question of innovating and interpreting modern literary production not included in the curriculum. In addition, we analysed the scope of a chronological approach to the novel in the syllabuses for secondary schools, potential sporadic changes implemented in the syllabuses for literature teaching, as well as the open possibilities within the ongoing reform that open up to teams of experts in charge of its implementation.

Key words: syllabus, literary canon, reading list, supplementary readers, reform, primary school, secondary school

Слађана Јаћимовић – дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 1995, магистрирала 2001, а 2007. године одбранила докторску тезу (Путописна проза Милоша Црњанског). Ради на Учитељском факултету Универзитета у Београду као редовни професор и продекан. Слађана Јаћимовић је аутор монографија и више од осамдесет студија и есеја у водећим новинама и научним часописима. Члан је уредништва часописа за књижевне студије Књижевна историја. Учествовала је на више научних и стручних скупова међународног и националног ранга.

Sladjana Jaćimovic – graduated at the Faculty of Philology, University of Belgrade in 1995, received her master's degree in 2001, and in 2007. she defended her doctoral thesis (theme: *Miloš Crnjanski's travelogue prose*). She works at Teacher Education Faculty, University of Belgrade as an professor and vice dean. Sladjana Jacimovic is the author of the monographs and more of than eighty studies and essays in major journals and scientific papers. She is member of the editorial journal of literary studies *Literary History*. She participated in several scientific and professional meetings of international and national rank.

sladjana.jacimovic@uf.bg.ac.rs

Валентина Хамовић – ванредни професор на Учитељском факултету у Београду за предмет Увод у тумачење књижевности. На истом факултету држи и курс *Слика дeтeтa у српској књижевности XX века и Тумачење Библије*. Дипломирала, магистрирала и докторирала на Филолошком факултету у Београду у области савремене српске књижевности. Аутор је стручних и научних радова у тематским зборницима. Објавила је монографије *Два песника превратника* (2008) у издању Учитељског факултета у Београду, *Непрекидно детињство* (2015) у издању Змајевих дечјих игара, *Нови Сад и Поетика чистог даха. Наивна књижевност Миована Данојлића* у издању Службеног гласника, Београд (2018).

Valentina Hamović – associate professor of Teacher Education Faculty in Belgrade for the subject *Introduction to literature interpretation*. At the same faculty she teaches the courses *The image of a child in the Serbian 20th century literature* and *Understanding the Bible*. She graduated and gained her mastaster's and doctoral degrees at the Faculty of Philology in Belgrade in the area of contemporary Serbian literature. She has authored expert and scientific papers published in books of proceedings and journals. She has written the monographs *Two Returnee Poets* (2008) published by Teacher Education Faculty, *A Continuous Childhood* (2015) published by Zmaj Children Games, and *Pure Breath Poetics. The Naive Literature of Milovan Danajlić* (2018) published by the Official Gazette.

valentina.hamovic@uf.bg.ac.rs